

Paulina Kwaśniewska-Urban

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie

ORCID 0000-0003-2306-7841

**Włoska quovadisomania:
Monika Woźniak, Katarzyna
Biernacka-Licznar, Jan Rybicki,
120 lat recepcji Quo Vadis Henryka
Sienkiewicza we Włoszech,
Warszawa: Wydawnictwo DiG 2020,
ss. 281 (ISBN 979-10-95627-67-8)**

120 lat recepcji Quo Vadis Henryka Sienkiewicza we Włoszech to opublikowana przez wydawnictwo DiG w 2020 roku monografia autorstwa Moniki Woźniak, Katarzyny Biernackiej-Licznar i Jan Rybickiego. Zróżnicowane zainteresowania badawcze Autorów pozwalają prześledzić nie tylko zmienne koleje popularności powieści Sienkiewicza we Włoszech, lecz także wpływ *Quo Vadis* na włoską kulturę. Należy podkreślić, że badane materiały były dotychczas nieznane polskim czytelnikom i takimi by pozostały, gdyby nie wyteżona praca polegająca na wrywaniu z czeluści zapomnienia „efemerycznych przejawów”¹ quovadisomanii, które z każdym rokiem coraz bardziej niszczej, by w końcu spocząć na cmentarzysku zbutwiałych papierów. Monografia została podzielona na trzy główne części, z których każda stanowi osobny rozdział napisany przez innego badacza, urozmaicono ją przygotowanym przez Monikę Woźniak polskim tłumaczeniem tekstu Federiga Verdinois, obszerną bibliografią przekładów *Quo Vadis* na język włoski i wreszcie wyborem materiałów graficznych, wśród których znajdziemy kolorowe zdjęcia artefaktów, pocztówek, listów, czasopism czy okładek włoskich wydań powieści. Publikacja została sfinansowana ze środków Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki.

W pierwszym rozdziale Monika Woźniak bada obszerny zbiór źródeł dokumentujących obecność powieści w kulturze włoskiej. Przedstawiona analiza ma

1 M. Woźniak, K. Biernacka-Licznar, J. Rybicki, *120 lat recepcji Quo Vadis Henryka Sienkiewicza we Włoszech*, Warszawa 2020, s. 7.

charakter silnie eklektyczny i wielowymiarowy, zgodny z zebrany korpusem, na który składają się peryteksty, recenzje, omówienia, dyskusje na forach internetowych, blogi, artykuły naukowe, wzmianki i cytaty w utworach literackich, formy adaptacyjne (ze szczególnym uwzględnieniem filmów), gadzety, a wreszcie, *last but not least*, przekłady i przeróbki. Historia przekładów pokazuje zawile losy tekstu, który do włoskiego wszedł za pośrednictwem innych niż polski języków, szczególnie rosyjskiego (sam autor zresztą często prezentowany był jako pisarz rosyjski) i angielskiego (prawdopodobnie pierwszy przekład z języka polskiego opublikowano dopiero w 1932 roku). Dzięki szczegółowym analizom stworzonym we współpracy z Janem Rybickim, których wyniki udostępniono także w formie tabeli, możemy prześledzić powiązania pomiędzy poszczególnymi przekładami i wydaniem włoskimi. Zdaniem Autorki, która przytacza anegdotę tłumacza Federiga Verdinois, Sienkiewicz trafił na włoski rynek wydawniczy za sprawą szczęśliwego przypadku, dzięki czemu nie podzielił losów innych polskich pisarzy – Prusa czy Żeromskiego – którzy nie zaistnieli w świadomości włoskich czytelników. Z opowieści wyłania się fascynujący obraz sienkiewiczomanii, która ogarnęła Włochy, co zupełnie nie licuje z jakością wydawanych tłumaczeń. Podrozdziały traktujące o „epidemii sienkiewiczowskiej” pełne są zapomnianych już nazwisk autorów utworów dramatycznych będących przeróbkami powieści, nawiązujących do Sienkiewicza poetów dialektalnych i twórców bardzo popularnych sequeli *Quo Vadis*. Wśród licznych przytaczanych przez Autorkę anegdot warto wyróżnić tę o historii posądzenia Sienkiewicza o plagiat niewątpliwie marginalnego tekstu Agostina della Sala Spady. Pierwszy rozdział monografii traktującej o recepcji *Quo Vadis* jest kopalnią wiedzy o pionierach włoskiej polonistyki takich jak Domenico Ciampoli, Giovanni Maver, czy aktywnych dziś polonistach, np. Luigim Marinellim. Skrupulatnie odnotowane przez Monikę Woźniak masowość nadawania dzieciom imion Vinicio i Licia oraz popyt na ilustracje i kalendarzyki przedstawiające sceny z *Quo Vadis* mogą wydać się bezużyteczną historyczną ciekawostką, jednak dzięki wprowadzonemu kontekstowi uświadamiają, jaki charakter miała popularność tekstu. Jak udowadnia Autorka, powieść traktowano jako tekst literatury popularnej, pozbawiony wartości literackich i nieinteresujący krytyków ani badaczy literatury, co podkreśla jeszcze ogromny sprzeciw włoskiego światka literackiego, gdy w 1905 roku Nagrodę Nobla przyznano Sienkiewiczowi, nie zaś ich rodzimemu poecie Giosuè Carducciemu. Polskiemu powieściopisarzowi nie pomogło także okrzyknięcie tekstu „apologią chrześcijaństwa” i zakusy włoskich duchownych na wyeliminowanie z niego wszelkich nieodpowiednich dla młodzieży treści. W efekcie na włoski rynek wprowadzono ogromną liczbę złej jakości przeróbek. Dzięki przytoczonym przykładom cenzurowania tekstu Verdinois i wersji księdza Salvadoriego oraz próbom usuwania z nich znamion swobodnych pogańskich obyczajów możemy zorientować się, jakie zmiany były najczęstsze.

Kolejnym wyróżnionym przez Monikę Woźniak krokiem do przystosowania powieści dla młodego odbiorcy były adaptacje dla dzieci, pojawiające się na rynku od drugiej połowy lat 30. W okresie powojennym mnożyły się wersje powieści skierowane do młodzieży, sięgając w latach 80. liczby dziewięćdziesięciu, jednak tylko nieliczne miały wartość literacką. Degradacja artystyczna *Quo Vadis* postępowała

we Włoszech w zawrotnym tempie. Rangi literackiej tekstu nie podniosły adaptacje filmowe, w tym niezwykle popularna przed wojną wersja Enrica Guazzoniego czy wielka hollywoodzka produkcja Mervyna Le Roya. Drugi ze wspomnianych filmów miał jednak duże znaczenie dla Włochów, zapoczątkował bowiem erę „Hollywoodu nad Tybrem”, świetności Cinecittà i odbudowy włoskiego przemysłu kinematograficznego.

Ostatnią omówioną przez Autorkę grupą utworów opowiadających historię Ligii i Winicjusza są powstające do lat 80. historie obrazkowe, popularne fotokomiksy i komiksy chętnie czytane przez wielbicieli melodramatów. Tu jednak wyczerpuje się kulturotwórcza siła oddziaływania *Quo Vadis*, w latach 90. powieść zaczęła odchodzić w zapomnienie i bywa czytana jedynie przez wąskie grono miłośników narracji historycznych. Ilość przytoczonych wersji, przekładów z przekładów, przekładów poprawionych, zmienionych, plagiatów, parafraz, adaptacji i wszelkich innych palimpsestów uświadamia czytelnikom monografii z jednej strony ogrom pracy włożony w przygotowanie publikacji, z drugiej zaś niemożliwość potraktowania projektu jako wyczerpującego i konkludującego temat obecności *Quo Vadis* we Włoszech.

Rozdział drugi, napisany przez Katarzynę Biernacką-Licznar, prezentuje kulisy włoskich wydań powieści. Analiza profilu publikacji i strategii wydawców jest niezwykle szczegółowa – zgodnie z przyjętymi współcześnie standardami badań recepcyjnych zwrócono uwagę na wszystkich agensów procesu, poza wydawcami światło rzucono więc także na tłumaczy i (co niestety nadal rzadko spotykane) redaktorów. Chronologiczne uporządkowanie wyvodu pomaga w sprawnym wyszukiwaniu potrzebnych informacji. Opis rozmiaru wydawniczego sukcesu rozpoczyna Autorka od przesłedzenia losów pierwszego wydania, które wyszło w 1899 roku nakładem neapolitańskiego wydawnictwa Detken & Rocholl, korzystającego z tłumaczenia Verdinois. Jak dowiadujemy się z monografii, przekład neapolitańczyka został szybko wykorzystany przez inne wydawnictwa, co skończyło się procesem, niespodziewanie przegranym przez Detken & Rocholl (utwory Sienkiewicza, jako obywatela rosyjskiego, nie były chronione konwencją z 1886 roku).

Kolejne rozdziały szczegółowo opisują dalsze losy pierwszego przekładu, który bezpośrednio lub pośrednio stał się podstawą kolejnych opracowań i tłumaczeń, a co za tym idzie – kolejnych wydań, np. w wydawnictwach Carrara, Madella, A. Barion, Mursia, Casa Editrice Gloriosa czy Editoriale Romana. W dalszej analizie Badaczka proponuje pogrupowanie wydawnictw według kryterium podobieństwa stosowanych przez nie strategii – mamy więc wspomniane wcześniej wydawnictwa używające przekładu Verdinois, wydawców neapolitańskich proponujących nowe tłumaczenia, wydawców mediolańskich procesujących się z Detkenem, wydawców korzystających z przekładu przygotowanego dla Baldini & Castoldi, publikacje tłumaczenia Palmira Premolego, wydania przetłumaczone z języka polskiego przez Cristinę Agosti-Garosci (Rizzoli) oraz Marię Czubek-Grassi i Eridana Bazzarellego (Mondadori), wydawnictwa katolickie, wydawnictwa florenckie i wreszcie wydawnictwa proponujące adaptacje dla dzieci i młodzieży. Szczególnie interesujące są przedstawione przez Autorkę informacje o dodatkowych materiałach towarzyszących publikacjom powieści, nie tylko ilustracjom czy zdjęciom, ale też wstępom i opracowaniom historycznoliterackim. Badanie stuletniej obecności *Quo Vadis*

w kulturze Włoch stało się także pretekstem do przytoczenia skomplikowanych dziejów wydawnictw. Polskiego czytelnika zasmucić może wniosek podsumowujący badania, który jednoznacznie wskazuje czynniki komercyjne jako kluczowe w procesie wydawniczym. Z analiz Katarzyny Biernackiej-Licznar jasno wynika, że choć Włosi nie podzielali naszego przekonania o geniuszu literackim Sienkiewicza, czego nie zmieniło nawet uhonorowanie go Nagrodą Nobla, powieść z czasów Nerona przez lata sprzedawała się jak ciepłe bułeczki.

Trzeci i ostatni analityczny rozdział może być zaskakujący w swojej formie dla kogoś, kto nie śledzi badań autora – Jana Rybickiego, jednak w sukurs przychodzi wstęp teoretyczny, dający laikom narzędzia niezbędne, by przedrzeć się przez gąszcz makroanalitycznych zestawień, o ile ci nie zniechęcą się już na początku, czytając o zawiłościach wyliczania delty kosinusowej. Autor zastosował cztery rodzaje badań, które kolejno przedstawił w podrozdziałach, analizując wyniki i załączając wykresy oraz grafy. Najpierw podsumował badania ustalenia liczby słów w każdym dostępnym przekładzie i każdej dostępnej adaptacji, wyznaczając jednocześnie silną linię podziału między tymi dwiema formami istnienia tekstu, następnie zbadał bogactwo słownictwa, pokazując, że nie zawsze adaptacje są mniej gęste leksykalnie od przekładów; trzecim jego badaniem było sprawdzanie stopnia podobieństwa tekstów, które potwierdziło związki wychwycone podczas *close reading* i pomogło w ustaleniu zależności między tekstami (w tym plagiatów), natomiast ostatnie badanie ilościowe to analiza wielowymiarowej częstotliwości słów, uważana przez Autora za najdokładniejszą i najbardziej przydatną. Analiza ilościowa jest dopełnieniem przedstawionej w poprzednich rozdziałach analizy jakościowej, pozwala bowiem na zaobserwowanie wielu zależności między tekstami, których nawet najwprawniejsze oko badacza nie jest w stanie wychwycić bez pomocy skomplikowanych narzędzi. Wyniki badań ilościowych i stylometrycznych prowadzonych na przekładach powieści wydają się ponadto uwiarygadniać analizę jakościową, co zauważam ze smutkiem, wydawać by się bowiem mogło, że daleko za nami już czasy walki o odpowiedni status „tradycyjnych” metod humanistyki (sam Autor zresztą podkreśla, że badania stylometryczne mają jedynie wspomagać *close reading*).

Publikacja oparta jest na obszernym materiale źródłowym i niewątpliwie wypełnia lukę w badaniach nad rodzajami obecności powieści Sienkiewicza we Włoszech, prezentuje mało zbadane obszary wiedzy, przedstawiając wyniki niezwykle szczegółowych analiz prowadzonych przez Autorów na przestrzeni kilku lat. Na uwagę zasługuje ogromny wysiłek żmudnej pracy archiwalnej, jakiego podjęli się Autorzy. Odbycie wielu kwerend i sprawdzenie ogromnej liczby katalogów pozwoliło na dotarcie do zapomnianych i nigdy nie zbadanych źródeł. Dzięki pracy zespołu możliwe było stworzenie bibliografii włoskich przekładów *Quo Vadis*, którą uważam za najbardziej przydatny element monografii. Choć ma ona charakter pochodny, zebranie rozproszonych dotychczas informacji w jednej publikacji znacznie ułatwia pracę badaczom dzieła Sienkiewicza. Język monografii okraszony jest swadą literacką, wywody mają żywy i wartki charakter, choć ilość przytoczonych danych przytłacza czytelnika. Propozycja zainteresuje szerokie grono odbiorców, w tym badaczy przekładu, polonistów, italianistów, a także studentów i wielbicieli prozy Sienkiewicza.